

”KOTINI ON SIELLÄ, MISSÄ KOEN OLEVANI ARVOSTETTU.” – 1990-luvulla pakolaisina Suomeen tulleiden asu-
miskokemuksia suomalaisessa kerrostaloyhtiössä

Maija Hentilä &

Anna Kattilakoski

Opinnäytetyö, syksy 2016

Diakonia-ammattikorkeakoulu

Helsinki

Sosiaalialan koulutusohjelma

Sosionomi AMK + diakonian vir-
kakelpoisuus (Maija)

HELSINKI

Kun kadotin isänmaani
valloittajan pyyhkiessä sen pois
isänmaiden kartoilta
tulin etsien isänmaata
ja löysin sinut joka lepää
virtojen törmällä
ylpeänä
lämpimänä, hiljaisena
kuin lempeä äiti
kunnioitin sinua ennen kuin
rakastuin sinuun
sinä olit kunnioituksen arvoinen
itkusi hiljainen
tuskasi samoin
ja rakkautesi
ylpeytesi on kaunis
kuten sinä itse
kyyneleesi ovat lumivalkeat
minä olen orpo
eksynyt
surullinen
hiljainen
olin sinun kaltaisesi
siksi sinuun rakastuin
rakastuin välittömyytesi
kunnioitin sinua ja annoin sinulle
paikan sydämessäni
kiitos sinulle
kaunis merenneito
joka lepää
virtojen törmällä
lasten välittömyydellä
ylpeänä
kuten kuninkaat ja ruhtinaat
olen väsynyt ja sydämeeni koskee
tarvitsen lämpimän sylin
suostutko olemaan minulle
äitini ja isäni

Samara al Kafagi 2002

TIIVISTELMÄ

Hentilä Maija ja Kattilakoski Anna. ”Kotini on siellä missä koen olevani arvostettu” - 1990-luvulla Suomeen tulleiden pakolaisten asumiskokemuksia suomalaisessa kerrostaloyhtiössä. Diak Helsinki, syksy 2016, 46 s., 1 liite. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Sosiaalialan koulutusohjelma, Sosionomi (AMK) + diakonisen sosiaalityön suuntautumisvaihtoehto, diakonian virkakelpoisuus (Maija).

Opinnäytetyön tarkoitus oli selvittää kodin ja sosiaalisten suhteiden roolia pakolaistaustaisten henkilöiden asumiskokemuksissa sekä uskonnon merkitystä heidän elämässään hyvinvointia edistävänä tekijänä. Tutkimus oli laadullinen ja tutkimusmenetelmänä käytettiin puolistrukturoitua teemahaastattelua. Aineisto analysoitiin teemoittelun avulla.

Keskeisenä löytönä opinnäytetyössämme havaitsimme, että haastateltavamme eivät mieltäneet asumista seinien sisälle rajoittuvaksi toiminnoksi, vaan kodilla henkisenä tilana oli merkittävä rooli fyysisen ympäristön ohella. Tällöin keskiöön nousivat rauha, vapaus ja arvostetuksi tulemisen kokemus. Oleellisina edellisten lisäksi hahmottuivat sosiaaliset suhteet: perhe, naapurusto, työkaverit ja samasta kulttuuripiiristä lähtöisin olevat ihmiset. Myös asuinpaikan läheisellä ympäristöllä sekä ympäröivällä yhteiskunnalla ja paikan löytämisellä siinä oli oma sijansa. Uskolla oli tärkeä rooli haastateltaviemme kokemuksissa hyvinvointia edistävänä tekijänä. Luojan puoleen käännyttiin rukouksessa, ja korkeampi voima toi turvan ja luottamuksen elämään vaikeuksien keskellä. Uskosta saatiin voimaa muun muassa kohdata rasistista kohtelua.

Aineistosta kävi ilmi, että kokemus kodista ja kotoutuminen kulkevat käsi kädessä. Jos ihminen kokee olevansa jossain kuin kotonaan, voidaan silloin puhua kotoutumisesta. Naapuruussuhteilla ja asuinalueella voi olla merkittävä rooli pakolaisten kotoutumiskokemuksissa.

Asiasanat: pakolainen, asuminen, koti, kotoutuminen, sosiaaliset verkostot, uskonnon merkitys.

ABSTRACT

Hentilä, Maija and Kattilakoski, Anna. "My home is where I feel appreciated" – refugees' experiences of living in Finnish apartment house. Helsinki, autumn 2016, 47 p., 1 appendix. Diaconia University of Applied Sciences. Degree programme in Social Services, Option in Social Services / Option in Diaconal Social Work. Degree: Bachelor of Social Services.

The aim of thesis was to research the role of home and social relations in refugees' housing experience and also the meaning of religion promoting their well-being. The research was qualitative. Used method in research was a half structured theme interview. The research was analyzed using thematising.

The main discovery of thesis showed that interviewees did not perceive living only as actions inside the walls. It appeared that home is a mental state alongside with physical environment. In that case the main issues were peace, freedom and experience of appreciation. Social relationships have also important affects such as a family, neighbors, colleagues and people from the same culture. The residential environment, surrounding society and finding your place has also a notable role. The faith increased interviewees' welfare. They turned toward God in their prayers and got safety and confidence in their life especially when they had difficulties. Faith brought power to face for example racism.

The result showed that experience of home and integration goes hand in hand. When a person experiences the feeling of home somewhere could there speak about integration. Neighborhood and relations with neighbors could be notable effect in refugees' integration.

Keywords: refugee, housing, home, integration, social networks, importance of religion

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	7
2 PAKOLAISUUS, KOTI JA ASUMINEN	9
2.1 Pakolaiset	9
2.2 Koti ja asuminen	10
3 KOTOUTUMINEN	12
3.1 Kotouttamista säätelevä lainsäädäntö	12
4 SOSIAALISET VERKOSTOT	15
5 USKONNOT KOTOUTTAMISTYÖSSÄ	17
5.1 Uskontolukutaidon valmiudet	18
5.2 Kirkon työntekijöiden näkymiä	19
5.3 Kirkon orientaatio muuttuvassa ajassa	21
6 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS	23
6.1 Tarkoitus ja tavoitteet	23
6.2 Tutkimuskysymykset	23
6.3 Tutkimusmenetelmä	24
6.4 Tutkimusaineisto	25
6.5 Aineiston analyysi	25
7 TUTKIMUSTULOKSET	27
7.1 Koti	27
7.2 Sosiaaliset verkostot	29
7.3 Kotoutuminen	31
7.4 Usko hyvinvoinnin edistäjänä	33
8 JOHTOPÄÄTÖKSET	35

8.1 Ympäristö ja sosiaaliset verkostot	35
8.2 Uskontolukutaidon merkitys	36
9 POHDINTA	37
9.1 Tutkimuksen luotettavuus ja eettisyys	37
9.2 Kehittämisideoita ja jatkotutkimusaiheita	38
9.3 Opinnäytetyöprosessi	39
9.4 Ammatillinen kasvu	40
LÄHTEET	43
LIITE	46

1 JOHDANTO

Suomi kansainvälistyy vuosi vuodelta ja kulttuurisesti erilaiset ihmiset kohtaavat. Kansainvälisesti katsottuna pakolaisten ja turvapaikanhakijoiden vastaanotto Suomessa on ollut vielä melko uusi ilmiö. Vasta 1990-luvun alussa ensimmäisten suurten somalipakolaisryhmien saapumisen myötä pakolaisuus tuli tutuksi suomalaisille. Maahanmuutto Suomeen on kasvanut 2000-luvun alusta lähtien, mutta on ollut vähäistä muihin Euroopan maihin verrattuna. (Suomen Pakolaisapu i.a.) Viimeisen vuoden aikana pakolaistilanne myös Suomessa on muuttunut merkittävästi, kun sadattuhannet pakolaiset Irakista, Syyriasta ja niiden lähialueilta saapuivat Eurooppaan sotia ja konflikteja pako. Apua tarvitsevien ihmisten liikehdintä on ollut suurin sitten toisen maailman sodan. Moninkertaisesta määrästä kymmentuhannen turvapaikanhakijan arvioidaan saavan myönteisen päätöksen Suomeen jäämisestä vuoden 2016 aikana.

Saimme kimmokkeen opinnäytetyön aihevalinnalle sosionomiopintoihimme kuuluvan moninaisuus ja monikulttuurisuus -opintojakson myötä. Koemme tärkeäksi kannustaa maahanmuuttajia yhteiskuntamme täysivaltaisiksi jäseniksi. Jotta tämä toteutuisi, maahanmuuttotyötä täytyy edelleen kehittää.

Y-säätiö tilasi Diakonia-ammattikorkeakoulun tutkijalta Marja Katiskolta tutkimuksen, jonka tarkoituksena oli selvittää 1990-luvulla pakolaisina Suomeen tulleiden asumiskokemuksia Y-säätiön kunnille jälleenvuokraamisessa kerrostaloasunnoissa. Saimme mahdollisuuden tehdä opinnäytetyömme osana tutkimushanketta. Keräsimme haastatteluilla tutkimusmateriaalia Katiskolle, ja samalla työstimme aineistosta oman opinnäytetyömme. Opinnäytetyömme painopiste pakolaisten asumiskokemusten tarkastelussa on koti ja sosiaaliset verkostot. Y-säätiön Katiskolta tilaama tutkimus julkaistiin keväällä 2016.

Opinnäytetyömme yhteistyökumppani Y-Säätiö on perustettu vuonna 1985, jolloin Suomessa oli lähes 20 000 asunnotonta. Suurimman osan asunnoista säätiö

vuokraa yhteistyö-kumppaneille, kuten järjestöille ja kunnille, jotka jälleenvuokraavat asuntoja kipeimmin tarvitseville. Y-Säätiön perusajatuksena on vähentää asunnottomuutta tarjoamalla kohtuuhintaisia vuokra-asuntoja sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaille. Säätiö tekee myös muulla tavoin tärkeää työtä asumisvaikeuksissa olevien ihmisten sosiaalisten ja taloudellisten edellytysten parantamiseksi. Tämän lisäksi säätiö tukee ja teettää tutkimustyötä, mikä palvelee edellä mainittuja tarkoituksia. (Y-Säätiö i.a.)

Haluamme olla opinnäytetyömme myötä osaltamme edistämässä erityisesti pakolaistaustaisten maahanmuuttajien parissa tehtävää työtä. Sosionomin keskeinen taito on edistää tasa-arvoa ja suvaitsevaisuutta sekä pyrkiä huono-osaisuuden ehkäisemiseen yhteiskunnassa yhteisön ja yksilön näkökulmat huomioiden. Tulevina sosionomeina meidän on tärkeää ottaa huomioon jokaisen yksilön ainetlaatuus ja toimia rakentavasti ja eettisesti perustellusti myös mahdollisia arvostiritoja sisältävissä tilanteissa. (DIAK i.a.) Maahanmuutto ilmiönä jakaa kansaa yhteiskunnassamme, joten senkin vuoksi edellä mainittu on tärkeää.

Viimeisen vuoden aikana Eurooppaan ja Suomeen saapuneet suuret pakolaisjoukot ovat mullistaneet yhteiskunnallista keskustelua. Maahanmuuttoviraston uusi linjaus 17.5. on ollut, että humanitaarinen suojelu ei ole enää turvapaikan saamisen peruste. (Maahanmuuttovirasto 2016.) Hämmennystä menneen kevään uutisoinnissa on aiheuttanut Suomen uusi linjaus, jonka mukaan esimerkiksi Irak, Afganistan ja Somalia ovat turvallisia maita (Aalto 2016).

2 PAKOLAISUUS, KOTI JA ASUMINEN

2.1 Pakolaiset

Pakolainen on henkilö, joka saa kansainvälistä suojelua kotimaansa ulkopuolella. Hän on joutunut lähtemään kotimaastaan sodan, vainon tai ihmisoikeusrikkomusten vuoksi. Ihminen voi tulla vainotuksi alkuperän, kansallisuuden, uskonnon, yhteiskunnallisen ryhmän tai poliittisen mielipiteensä perusteella. Ulkomaalaislaissa pakolaisia ovat he, jotka ovat saaneet Geneven pakolaissopimuksessa määritellyn turvapaikan eli pakolaisen statuksen. Pakolaisella tarkoitetaan yleiskielessä usein kaikkia, joilla on suojeluperusteinen oleskelulupa. (Pakolaisneuvonta i.a.) Turvapaikkaa hakeva saa virallisesti pakolaisen statuksen, kun hän saa myönteisen turvapaikkapäätöksen. Käytämme työssämme myös termejä maahanmuuttaja ja maahanmuutto, mitkä ovat pakolaisuutta laajempia käsitteitä. Maahanmuuttaja on yleinen nimitys kaikille muualta Suomeen muuttaneille henkilöille, ja maahanmuutto pitää työmme kontekstissa sisällään ulkomailta Suomeen kohdistuvan muuttoliikkeen lukuun ottamatta suomalaisia paluumuuttajia.

Pakolaisuus merkitsee pakotettua lähtöä kotimaastaan, joka usein tulkitaan rikokseksi lähtömaassa, kuten laittomaksi maastalähdöksi tai ihmisten salakuljetukseksi. Pakolaisuudessa on kysymys ihmisistä, jotka hakevat kansainvälistä suojelua ja pakolaisen asemaa jostakin turvallisesta maasta. Pakoon lähtenyt ihminen eli turvapaikanhakija saa laillisen pakolaisstatuksen vasta laajan ja monivaiheisen viranomaisprosessin jälkeen. Pakolaisasemaa voi hakea jättämällä turvapaikkahakemuksen rajavartiolaitokselle tai poliisille mahdollisimman pian maahantulon jälkeen. Pakolainen voi saada pakolaisstatuksen myös heti tullessaan Suomeen, kun kysymyksessä on perheenyhdistämisen kautta tuleva tai kiintiöpakolainen. Ennen viranomaisen päätöstä pakenijalla ei ole oleskelulupaa eikä siis pakolaisen asemaa. (Pentikäinen 2005, 18–22.) Suomessa turvapaikanhakija asuu yleensä vastaanottokeskuksessa turvapaikkaselvityksen ajan, mutta voi myös hankkia itse asunnon.

Marja Pentikäinen avaa pakolaisuutta väitöskirjassaan *Loputtomalla matkalla - kertomuksia pakolaisuudesta*. Teos perustuu 1990-luvun jälkeiseen laajentuneeseen pakolaiskeskusteluun, pakolaisuuteen sosiaalisena, kulttuurisena ja poliittisena ilmiönä sekä pakolaisten omiin kokemuksiin. Tutkimuksessaan Pentikäinen on haastatellut Somaliasta ja Vietnamista tulleita pakolaisia. Hänen tavoitteenaan oli saada pakolaisten oma ääni kuuluviin ja välittää tietoa pakolaisista ja pakolaisuudesta purkaakseen vallitsevia stereotyyppioita. Tavoitettaan hän tarkensi kysymyksellä; mistä pakolaisuus alkaa ja mihin se päättyy. Pentikäinen jakaa pakolaisuuden neljään siirtymävaiheeseen, joita ovat irtaantuminen, välivaihe, liittyminen ja asettuminen. Pakolaisuus on monelle loputon matka, joka ei pääty koskaan. (Pentikäinen 2005.) Pakolaisena maahan muuttanut voi kokea olevansa aina pakolainen.

2.2 Koti ja asuminen

”Koti on sekä poliittisesti että emotionaalisesti latautunut sana” (Huttunen 2002, 50). Kun globaalissa maailmassa kysymme toisiltamme, ”mistä olet kotoisin”, vastaukseen vaikuttavat paikan ja identiteetin lisäksi myös kulttuuri ja kansalaisoikeudet. Kodin määrittelyssä paikka, tila, kuuluminen ja kiinnittyminen liittyvät saumattomasti toisiinsa. Mielikuvissa koti viittaa yhtäältä taloon tai asuntoon, toisaalta kotiseutuun ja kotimaahan. Tällöin tulevat pohdittavaksi kysymykset juurista ja ”kotoisin olemisesta”, muistoista ja tuttuuden tunteesta. (Huttunen 2002, 50–51.) Koti ei siis ole yksiselitteinen paikka, kuten keräämästämme aineistosta-kin käy ilmi, vaan se on henkinen tila siinä missä myös konkreettinen, fyysinen ympäristö.

Teoksessa *Kotona, maanpaossa, matkalla – kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämänkerroissa* Laura Huttunen tutkii kodin eri merkityksiä ihmisille heidän muuttaessaan maasta toiseen. Hänen tavoitteena on ymmärtää paikan, tilan ja kodin merkityksiä maahanmuuttajien omaelämäkertomusten avulla. Huttunen pyrkii tutkimuksessaan tarkastelemaan ”kotia” käsitteenä kriittisesti, sillä paikalli-

set ja maailmanlaajuiset valtasuhteet asettavat tutkimuskysymykset omaan kontekstiinsa. Niiden puitteissa hahmottuvat rajat, minkälaiset kodit ovat mahdollisia kenellekin ja millaisia tarinoita eri ihmisten on mahdollista kertoa. (Huttunen 2002, 12.)

Asuminen on lähes aina yksityinen ja henkilökohtainen asia, mutta samalla julkinen, ja siihen nivoutuu taloudelliset, tekniset ja ympäristölliset asiat. Asumiseen liittyy myös paljon toiveita, unelmia ja tunnetta. Siihen vaikuttavia muuttujia ovat ihmisten elämäntilanteet, elämänvaiheet, aikaisemmat kokemukset sekä suhtautumistapa asioihin. Näillä on seuraamuksensa myös ihmisen tavassa asua ja elää sekä miten olemme osa naapurustoa. (Joensuu 2011.) Puhuttaessa kodista talona tai asuntona viitataan yksityiseen omaan tilaan. Ajateltaessa kotia koti-
maana keskiössä ovat puolestaan poliittiset keskustelut kansakunnasta, kuulumisesta sekä poliittisista ja sosiaalisista oikeuksista. Kotiin liittyy ajatus arjesta itsestäänselvyytenä, kuten myös kiinteästi ajatukset perheestä, suvusta, ystäväistä, sosiaalisista verkostoista ja niihin kuulumisista. Koti voi alkaa myös siitä, kun jokin tila otetaan haltuun kontrolloidun hallitusti. Kysymys on suhteesta asuttuun ja elettyyn tilaan; kodin voi ikään kuin kesyttää itselleen aiemmin vieraaksi kokemassaan ympäristössä. (Huttunen 2002, 51.)

Asumisella on oleellinen osa pakolaisten ja maahanmuuttajien kotoutumisprosessissa. Asunto voidaan nähdä ensimmäisenä kiinnekohtana uudella asuinalueella tai kaupungissa. Monikulttuurisessa poliittisessä keskustelussa on pidetty tärkeänä, että maahanmuuttajat pyrittäisiin sijoittamaan alueellisesti tasaisesti, sillä tietyille asuinalueille keskittämisen ajatellaan olevan uhka kotoutumiselle. Toisaalta on myös havaittu, että aina toinenkaan maahanmuuttajasukupolvi ei ole sulautunut valtaväestön asumiskulttuuriin. Toisinaan on havaittu, että keskittymät voivat myös olla edistämässä sopeutumista. Oleellista keskittymisessä on kiinnittää kuitenkin huomiota valintoihin, jotka perustuvat vapaaehtoisuuteen. (Rasinkangas 2013, 123.)

3 KOTOAUTUMINEN

Sisäministeriön (i.a.) määritelmän mukaan kotoutumisessa on kysymys sitä, että maahanmuuttaja sopeutuu yhteiskuntaan omaksumalla uusia tietoja, taitoja ja toimintatapoja, joiden myötä hän kykenee osallistumaan aktiivisesti uuden kotimaansa elämänmenoon. Kotoutumislain (2010/1386) tarkoitus on tukea ja edistää kotoutumista sekä mahdollistaa yhteiskunnan toimintaan osallistuminen aktiivisesti. Lisäksi lain tarkoituksena on edistää yhdenvertaisuutta ja tasa-arvoa sekä myönteistä vuorovaikutusta eri väestöryhmien kesken.

Kotoutuminen pitää sisällään ajatuksen, että Suomesta kuuluisi tulla koti heille, jotka tänne muuttavat. Suomalaisnäkökulmasta olisi mieluista ajatella, kuten Huttunenkin (2002, 51–52) asian muotoilee, että olemme tekemässä kotia niille maahanmuuttajille, jotka hallitusti ylittävät valtion rajat ja suostuvat tehokkaaseen yhteistyöhön kotouttavien viranomaisten ja hallinnon kanssa. On inhimillistä ajatella, että maahamme muuttaneilla on oikeus pitää oma äidinkieliensä ja kulttuurinsa. Tässä yhteydessä kulttuurilla on kuitenkin vaara jäädä pelkäksi abstraktiksi käsitteeksi; areenaksi, jossa maahanmuuttajat voivat harjoittaa yksityiselämänsä samalla kun he integroituvat suomalaisen yhteiskunnan tasavertaisiksi jäseniksi. Mutta voiko maahanmuuttaja olla Suomessa kuin kotonaan? (Huttunen 2002, 52.) Maahanmuuttajayhdistykset voivat tarvittaessa olla tukena maahamme muuttaneiden identiteetin ja kulttuurin vaalimisessa. Toisaalta liiallinen kiinnittyminen omaan kulttuuriin voi osaltaan vaikeuttaa kotoutumista.

3.1 Kotouttamista säätelevä lainsäädäntö

Suomalaisen maahanmuutto- ja pakolaispolitiikan lähtökohtina pidetään perustuslakia ja muuta kansallista lainsäädäntöä sekä kansainvälisiä sopimuksia (Sisäasianministeriö 1/1997:34). 1990-luvun alussa käytäntö ulkomaalaisasioissa muodostui pitkälti asiaa koskevan lainsäädännön, ministeriön ohjeiden ja viranomaisten tekemien päätösten pohjalta. Vuonna 1995 asetettiin maahanmuutto-

ja pakolaispoliittinen toimikunta suunnittelemaan ja antamaan kehykset suomalaiselle maahanmuuttopolitiikalle. Perustuslaki määriteltiin uudelleen koskemaan myös muita kuin Suomen kansalaisia. Vuonna 1999 tuli voimaan laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta, joka kumottiin lailla kotoutumisen edistämisestä. Tämä laki tuli voimaan marraskuussa 2011.

Suomalaisen maahanmuutto- ja pakolaispolitiikan lähtökohtina pidetään perustuslakia ja muuta kansallista lainsäädäntöä sekä kansainvälisiä sopimuksia (Sisäasianministeriö 1/1997:34). 1990-luvun alussa käytäntö ulkomaalaisasioissa muodostui pitkälti asiaa koskevan lainsäädännön, ministeriön ohjeiden ja viranomaisten tekemien päätösten pohjalta. Vuonna 1995 asetettiin maahanmuutto- ja pakolaispoliittinen toimikunta suunnittelemaan ja antamaan kehykset suomalaiselle maahanmuuttopolitiikalle. Perustuslaki määriteltiin uudelleen koskemaan myös muita kuin Suomen kansalaisia. Vuonna 1999 tuli voimaan laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta (1999/493). Tämän lain tavoitteena oli ”edistää maahanmuuttajien kotoutumista, tasa-arvoa ja valinnanvapautta toimenpiteillä, jotka tukevat yhteiskunnassa tarvittavien keskeisten tietojen ja taitojen saavuttamista sekä turvata turvapaikanhakijoiden ja joukkopaon vuoksi tilapäistä suojelua saavien toimeentulo ja huolenpito järjestämällä vastaanotto. Lain tavoitteena oli lisäksi auttaa ihmiskaupan uhreja.” Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta kumottiin lailla kotoutumisen edistämisestä (2010/1386). Tämä laki tuli voimaan marraskuussa 2011. Tämän lain tarkoituksena on ”tukea ja edistää kotoutumista ja maahanmuuttajan mahdollisuutta osallistua aktiivisesti suomalaisen yhteiskunnan toimintaan. Lisäksi lain tarkoituksena on edistää tasa-arvoa ja yhdenvertaisuutta sekä myönteistä vuorovaikutusta eri väestöryhmien kesken.”

Alun perin Suomen maahanmuuton painopiste on ollut humanitaarisessa maahanmuutossa. Maahanmuuton lisääntyessä 2000-luvulla työperusteinen maahanmuutto lisääntyi suhteessa humanitaariseen muuttoon, minkä seurauksena uudessa laissa korostuu suomalaiseen yhteiskuntaan kotoutuminen työllistymisen kautta. 1990-luvun alussa suuret pakolaisryhmät olivat Suomeen tulon jäl-

keen asiakkaina kuntien maahanmuuttopalveluissa 2–3 vuoden ajan. Sen jälkeen he siirtyivät asiakkaiksi kuntien julkisiin sosiaalipalveluihin ja asumiseen perustuvan sosiaaliturvan piiriin. Tuolloin kiintiöpakolaisten ja turvapaikan hakijoiden oikeuksia ei ollut vielä turvaamassa kotouttamislainsäädäntö. Vuonna 2011 voimaan tulleen lain (2010/1386) mukaan kaikille maahanmuuttajille on laadittava kotoutumissuunnitelma.

4 SOSIAALISET VERKOSTOT

Sosiaaliset verkostot koostuvat ihmisryhmittymistä, joissa kaksi tai useampi osapuoli on toistuvassa vuorovaikutuksessa keskenään. Osapuolten väliset siteet muodostavat perustan sosiaalisille verkostoille. Ryhmälle on ominaista, että jäsenet tuntevat yhteenkuuluvuutta, jakautuvat erilaisiin rooleihin ja sitoutuvat yhteisiin tavoitteisiin. (Kouvo 2014, 137–138.) Nykyverkostoissa facebookin kaltaisilla yhteisöviestimillä on tärkeä rooli yksilön verkostoitumisella, tiedon saannilla ja sen jakamisella. 2010-luvulla erityisesti suurkaupungeissa elävien keskuudessa netin yhteisöpalvelut ovat syrjäyttäneet perinteisen sosiaalisen vuorovaikutuksen, sillä välimatkat voivat olla pitkiä ja ihmiset ovat usein kiireisiä. Esimerkiksi taloyhtiöissä pidettävät pihatalkoot alkavat olla yhä harvinaisempia. Välillä yhteiskunnallisessa keskustelussa puhututtaa huoli yhteisöllisyyden vähenemisestä. (Kouvo 2014, 147.) Yhteisöllisyys lisää parhaimmillaan ihmisten hyvinvointia myös yksilötasolla.

Huolimatta länsimaisen perhekuulttuurin myllerryksestä – perhemuodot voivat olla mitä moninaisimpia – itse perhe on säilyttänyt edelleen asemansa keskeisenä sosiaalisena instituutiona myös suomalaisessa yhteiskunnassa. Perheen katsotaan olevan tyypillisesti yksikkö, jossa saadaan, hoivataan ja kasvatetaan lapsia. Sosiaalistumisessa merkittävin rooli on lapsuuden perheellä. Perhe on tärkeä aineellisen hyvinvoinnin, taloudellisen turvan sekä henkisen hyvinvoinnin kannalta antaessaan sen jäsenille sosiaalista tukea ja emotionaalista tyydytystä. Kääntöpuolena perhetilanteiden voidaan nähdä ylläpitävän eriarvoisuutta esimerkiksi sosiaalisen tai taloudellisen periytyvyyden kautta. Perheiden sisällä vaikuttavia eriarvoistavia tekijöitä voivat olla esimerkiksi työnjako tai valta. Myös perheen lähisuhteet voivat olla yksilölle vahingollisia kaltoinkohtelun, kuten väkivallan, hyväksikäytön tai laiminlyönnin vuoksi. (Jalovaara 2014, 150–151.) Myös lapseton parinkunta on perhe.

Naapuruussuhteet merkitsevät eri ihmisille eri asioita. Suurimmat erot löytynevät eri kulttuuritaustaisten väliltä, mutta myös eri-ikäisten tai eri elämäntilanteissa

olevien ihmisten välillä on eroja. (4V-Hanke i.a.) Naapuruudella on oma paikkansa sosiaalisten verkostojen kokonaisuudessa. Naapuruus on tasapainottelua yksityisyyden ja sosiaalisuuden välillä. Nyky-Suomessa naapuruus katsotaan kuuluvaksi useimmiten niin sanottuihin heikkoihin siteisiin, jolloin kanssakäymisen naapureiden kesken on tyypillisesti lähinnä tervehtimistä ja satunnaista juttelua. (Hirvonen 2013.)

Artesola (2012, 7) toteaa, että erilaiset asumiskulttuurit voivat aiheuttaa taloyhtiössä haastavia tilanteita useiden kielten rikastamana sekamelskana. Tyypillisimmillään hankaluuksia voi tulla erilaisista siisteys- ja kohteliaisuuskäsityksistä, elämisen äänistä sekä aikakäsitteestä. Pienistä arkipäivän itsestäänselvyyksistä voi tulla helposti ristiriitoja. Taloyhtiön hallituksen ja isännöitsijän tulee varautua tällöin asioiden selvittelyssä ylittämään myös kielimuuri, ja hänen tehtävänä on tiedottaa asioista usealla kielellä. Oleellista monikulttuurisessa asumisessa on korostaa kaikkien asukkaiden ja osakkaiden tasapuolisia oikeuksia ja velvollisuuksia.

Puhuttaessa etnisyydestä sosiologiassa sillä tarkoitetaan yhteiskunnan vakiintunutta tapaa hahmottaa todellisuutta. Sitä voidaan pitää sosiaalisen jaon ja erottelun perusteena samoin kuin esimerkiksi luokkaa tai sukupuolta. Etnisyys –käsite tulee kreikan kielen sanasta *ethnos*, millä viitataan heimoon, kansaan tai ihmisryhmään. Etnisyys –käsitteen käyttöön on liitetty ajatus erilaisuudesta; erilaisista tavoista ja kulttuurista. ”Keskeistä siinä on kuitenkin oletus yhteisestä alkuperästä.” Etnisyyttä voidaan lähestyä myös *rodun*, toisen yhteiseen alkuperään viittaavan käsitteen kautta. Sekä etnisyys että rotu ovat moderneja käsitteitä, joilla viitataan historiallisen taustansa vuoksi eurooppalaisten löytöretkiin ja siirtomaavaltaan. Näiden myötä päädyttiin tekemisiin erilaisten yhteiskuntien ja ulkoisesti eurooppalaisista poikkeavien ihmisten kanssa. (Kauppinen 2014, 168.) Oman etnisen ryhmän löytäminen ja siihen kuulumisen tukee pakolaisten kotoutumisprosessia uudessa kotimaassaan.

5 USKONNOT KOTOUTTAMISTYÖSSÄ

Kaikki pakolaistaustaisten henkilöiden sekä muiden maahanmuuttajien parissa tehtävä työ tähtää pohjimmiltaan heidän kotoutumiseensa. Siinä missä suomalaisessa kulttuurissa uskonnosta on tullut yhä yksityisempi asia, monissa muissa kulttuureissa sillä on merkittävä rooli ihmisten arjessa sen ollessa näkyvä osa elämää. Uskonnonvapauslain (2003/453) mukaan jokaisella on oikeus päättää uskonnollisesta asemastaan liittymällä sellaiseen uskonnolliseen yhdyskuntaan, joka hyväksyy hänet jäsenekseen, tai eroamalla siitä. Yleismaailmallisena ilmiönä voidaan löytää keskustelua useiden uskonnollisten ryhmittymien ja uskontojen piiristä tradition uudistajien ja säilyttäjien välillä (Salomäki 2011). Ihmisten tavat harjoittaa uskontoaan poikkeavat toisistaan uskonnosta riippuen. Tapoja toteuttaa uskoa määrittää myös se, miten harras kukin uskossaan on. Myös uskonnon merkitys elämän sisältönä eri ihmisillä vaihtelee. ”Uskonnolla on ihmiskunnan historiassa ollut valtava integroiva merkitys, ja uskonnot ovat rikastuttaneet ihmisten ymmärrystä luomillaan ideoilla.” Ranskalaisen sosiologin Emile Durkheimin sanoin ”uskonto on ollut osallisena itse ymmärryksen muodostumisessa”. (Aro & Jokivuori 2015, 213.)

Sosiologiassa moraalista yhteisymmärrystä on pidetty yhteiskuntaa koossapitävänä voimana, sosiaalisen elämän perustana. Houkutus ”taivaasta” ja ”helvetin” uhka on nähty kristilliseen traditioon pohjautuvassa sosialisatiossa ohjaavina tekijöinä ihmisten moraalisisessä käytöksessä. Maallistumisen seurauksena nyky-yhteiskunnassa uskonnolla ei ole enää samanlaista asemaa kuin vielä muutama vuosikymmen sitten. Sekularisaation seurauksena uskonnosta ja uskon harjoittamisesta on tullut ihmisille yhä enemmän ”yksityisasiä”. Nykyihmisiä kiinnostaa henkisyys ja hengellisyys, ei niinkään kirkon traditio. Näin ollen uskonnolla ei ole enää laajoihin ihmismassoihin merkittävää auktoriteettia maailmanselityksen perimmäisenä totuutena. (Aro & Jokivuori 2015, 179.) Kristinuskon kontekstissa kirkkososiologian professori Kati Niemelän mukaan pappien uskonnollisuudessa tapahtuu sama muutos kuin muussa väestössä. Uskontoa ja uskoa ei sinänsä

pidetä vähemmän tärkeänä, vaikka perinteisiin oppeihin uskotaankin vähemmän. (Haikala 2015.)

Kansainvälisten muuttoliikkeiden seurauksena syntyneet etniset vähemmistöt ovat aiheuttaneet merkittävän muutoksen myös Suomessa. Ulkomailta maahan muuttaneet tuovat mukanaan omia uskonnollisia perinteitään ja monipuolistavat maassa aikaisemmin vaikuttaneita uskontokuntia. Uuteen yhteiskuntaan asettuminen haastaa aiemmin omaksutun uskontoperinteen ihmisten sopeutuessa uuteen ympäristöön. Jotkut muuttoliikkeisiin liittyvät lieveilmiöt ovat päätyneet kotimaan lisäksi kansainvälisen yhteiskunnallisen keskustelun kohteeksi. Tällöin niiden seuraamukset ulottuvat laajalle varsinaisten maahanmuuttajayhteisöjen ulkopuolelle. (Martikainen 2015, 82.)

Nykymuotoiselle eurooppalaiselle maahanmuuttotutkimukselle on pidetty lähtökohtana toisen maailmansodan jälkeisiä muuttoliikkeitä. 1990-, 2000- sekä 2010-luvuilla Suomeen on muutettu ulkomailta runsaammin kuin koskaan aikaisemmin Suomen itsenäistymisen jälkeen. (Martikainen 2015, 83.) Viimevuoden pakolaisaalto erityisesti Lähi-idästä Suomeen ja muualle Eurooppaan hakee vertaistaan maamme historiassa. Martikainen arvioi vielä vuonna 2011, että selkeä enemmistö maahanmuuttajista olisi kristillistaustaisia. Muslimeja hän arvioi tuolloin olevan viidenneksen maahanmuuttajista. Tilanne muuttui merkittävästi vuonna 2015 Suomeen kohdistuneen muuttoliikkeen myötä. Viime- ja tämän vuoden arviot uusista turvapaikanhakijoista osoittavat muslimien olevan enemmistö.

5.1 Uskontolukutaidon valmiudet

Uskonnon rooli maahanmuuttotutkimuksessa on jäänyt ennen viime vuosia etnisyyden, kielen ja kansalaisuuden tutkimuksen varjoon. Täysin näkymätöntä uskonto ei silti maahanmuuttotutkimuksessa ole ollut. Maahanmuuttajien yhdistystoimintaa käsittelevässä kirjallisuudessa uskonnolliset yhdistykset on huomioitu osana kansalaisyhteiskunnan toimintaa. (Martikainen 2015, 86–87.)

Suomalainen toimintakulttuuri on osoittautunut kovin uskontoneutraaliksi ajan myötä. Poliitiikan ohella uskonto on usein mielletty yhteiskunnassamme kielletyksi puheenaiheeksi ihmisten välisissä organisoiduissa kohtaamisissa. Uskontoneutraalin käytännön lävistäessä toimintakulttuurimme uskonto otetaan todennäköisimmin puheeksi vasta silloin, kun se osoittautuu tärkeäksi asiakkaalle itselleen. Uskonnosta puhuminen on usein suomalaisista vaikeaa tai vähintäänkin vaivaannuttavaa. Tästä johtuen uskonnon vaikutusta on haasteellista nähdä suomalaisen yhteiskunnan eri toiminnoissa. Koska uskontoperäisiä ilmiöitä ei ole totuttu tunnistamaan, toimijat eivät aina tunnista niitä. (Kähkönen & Siirto 2015, 21.) Tämä luo oman haasteensa uskontodialogiseen lähestymistapaan myös sosiaalialan asiakastyössä sekä seurakuntatyössä.

Yhteiskunnan eri osa-alueilla ja ympäri maailmaa on lisääntynyt tarve erilaisten uskontojen ja vakaumusten ymmärtämiseen. Uskontolukutaidottomuutta ilmenee kaikkialla, ei vain suomalaisessa yhteiskunnassa. Kysymys on usein siitä, etteivät ihmiset tunne maailmanuskontojen sisältöjä ja perinteitä. Tällöin ihmisen kyky ymmärtää erilaisia uskonnollisia ilmaisumuotoja on rajoittunut. Keskeistä näiden tuntemus olisi erilaisissa sosiaalisissa, poliittisissa ja historiallisissa tilanteissa kohtamisineen. Tärkeää olisi turvata, että yhteiskunnan ja uskonnollistaustaisten järjestöjen palveluiden kohdatessa mahdollistuisi kohtaaminen vähintään sillä tasolla, että molemminpuolinen kunnioitus säilyisi toistensa toimijuutta kohtaan. Tutustumisen myötä palvelukyky voi parantua yksittäistasolla. ”Uskontolukutaito palveluntarjonnan kontekstissa voisi merkitä esimerkiksi sitä, että tunnetaan uskonnollistaustaisen toimijan eetosta ja hyvän tekemisen ihanteita ja perinteitä.” (Kähkönen & Siirto 2015, 21–22.)

5.2 Kirkon työntekijöiden näkymiä

Katri Kyllönen tarkastelee väitöskirjassaan uskonnon asemaa modernissa yhteiskunnassa ja globaalissa maailmassa. Tutkimuksen lähtökohtana on oletamus, että uskonnolla on julkisena asiana entistä merkittävämpi rooli myös modernissa

suomalaisessa yhteiskunnassa. 1990-luvulta lähtien kyseistä ilmiötä on tarkasteltu maallistumisen näkökulmasta länsimaisessa yhteiskunnassa. Keskeisimpien teorioiden mukaan uskonnon sosiaalinen merkitys tulee vähitellen katoamaan yhteiskunnasta siten, että sillä tulee olemaan yhä vähemmän vaikutusvaltaa yhteiskunnassa ja yksilöiden elämässä. Todellisuus näyttää kuitenkin tekevän poikkeuksen sekularisaatioteorian kohdalla jo sen vuoksi, että politiikassa on nähtävillä ”uskonnon toinen tuleminen.” (Kyllönen 2012, 12.) Yhteiskunnan uskonnollinen monimuotoistuminen luo oman haasteensa myös evankelis-luterilaisen kirkon missiolle.

Katri Kyllösen haastatteleminen maahanmuuttajatyöstä vastaavien kirkon työntekijöiden mukaan maahanmuuttajatyö seurakunnissa jää yhden tai muutaman henkilön vastuulle. Käytäntö tuntuu olevan pitkälti se, että useimmissa seurakunnassa työhön on nimetty yksi tai kaksi henkilöä. Näin siitakin huolimatta, että maahanmuuttajatyötä useissa seurakunnissa on tehty jo parinkymmenen vuoden ajan. Tutkimuksen valossa maahanmuuttajatyötä tekevät työntekijät ovat itsenäisiä toimijoita, omien yhteyksiensä varassa ja vastaavat itse eteen tulevista haasteista. Muilta seurakunnan työntekijöitä saatu tuki on näin ollen vähäinen. Haastattelujen mukaan moni kirkon työntekijä tuntee epävarmuutta maahanmuuttajien kohtaamisessa sekä kokee maahanmuuttajatyön itselleen vieraaksi. Työ on helppompaa sysätä syrjään, ellei se ole omalla vastuulla. Yhteisen kielen puuttuminen voi lisätä työntekijällä tunnetta, ettei hänellä ole kohtaamiseen tarvittavia taitoja. Maahanmuuttajien erilaiset statukset myös vaikeuttavat heihin suhtautumista etenkin silloin, kun on kysymys turvapaikanhakijoista, joiden Suomeen jäämisestä ei ole varmuutta. (Kyllönen 2012, 110–111.)

Kyllösen tutkimuksen mukaan toisinuskoviin maahanmuuttajiin suhtautuminen on kirkossa ja koko yhteiskunnassa haasteellista. Vaikeinta se näyttäisi olevan konservatiivisimmissä uskonsuuntauksissa. Myös joidenkin kirkon työntekijöiden on vaikea ymmärtää maahanmuuttajatyöntekijöiden tekemää työtä ja yhteyksiä toisinuskovien maahanmuuttajien kanssa. Toisten mielestä maahanmuuttajien parissa tehtävä työ on ”hukkaan heitettyä aikaa”, sillä toisinuskovat eivät maksa

kirkollisveroja. Myös positiivista suhtautumista havaittiin seurakunnan työntekijöiden keskuudessa. Yleisesti ottaen siitä huolimatta todettiin, että seurakunnissa on vielä parantamisen varaa, jotta monikulttuurisuutta voitaisiin elää kirkossa todeksi. Haastateltavien mukaan kaikilla työntekijöillä kuuluisi olla asenne kohdillaan, ja maahanmuuttajien tulisi näkyä seurakunnissa normaalitoiminnoissa. (Kyllönen 2012, 111.)

Toisinuskovien parissa tehtävässä työssä tulee kirkon työntekijöiden kohdalla ennen pitkää vastaan tavalla tai toisella kysymys käännyttämisestä ja siitä, miten siihen suhtaudutaan. Kristillisen uskonkäsityksen mukaisesti jokainen ihminen on luotu Jumalan kuvaksi ja kaikki ihmiset ovat yhtä arvokkaita. Lähimmäisenrakkaus ei myöskään arvota toisinuskovien asiakkaiden maahan muuton syitä. Pienen ristiriidan maahanmuuttajien auttaminen voi kuitenkin luoda, sillä vaikka seurakuntatyössä kunnioitetaan heidän vakaumustaan, kirkolla on siitä huolimatta kaikissa tilanteissa tehtävänsä todistaa Jeesuksesta. Tästä huolimatta kirkon maahanmuuttajatyöntekijät suhtautuivat Kyllösen tutkimuksen mukaan varauksellisesti käännyttämiseen. (Kyllönen 2012, 111.) Esiin tuli myös näkökulma, että maahanmuuttajatyöntekijä ”julistaa omilla teoillaan kristinuskosta ja siihen kuuluvista arvoista” (Kyllönen 2012, 114) – ne siis puhukoon puolestaan - sillä ”diakoniatyössä toimitaan erityisesti inhimillisen hädän keskellä kärsimyksen vähentämiseksi sekä ihmisten elinolosuhteiden ja elämänlaadun parantamiseksi kunnioittamalla jokaista ihmistä Jumalan luomana” (Kyllönen 2012, 113).

5.3 Kirkon orientaatio muuttuvassa ajassa

Kirkon tulevaisuusselonteon mukaan säilyttävä ja vanheneva kirkko on kulttuurisesti muuta yhteiskuntaa huomattavasti köyhempi kirkon merkityksen vaihdellessa voimakkaasti eri puolella Suomea. Moni asia on myös sukupolvikysymys. Nykyisellään kirkon rakenteilla ja käytännöillä vaikuttaisi olevan selonteon mukaan ennemminkin pyrkimys säilyttää jo saadut jäsenet kuin tavoittaa uusia ihmisiä. Seurakunnan haaste onkin kohdata kirkosta etäällä olevat sekä kristityt muuttajat. Niin muuttajien kuin kantasuomalaistenkin todetaan löytävän vastauksia

henkisiin ja hengellisiin tarpeisiinsa pääsääntöisesti muista yhteisöistä. Toisaalta myös kirkon toiminnan todetaan polarisoituneen suuressa määrin pieniin ryhmiin, joilla on keskenään erilaiset viitekehysensä ja intressinsä. Joissakin ryhmissä voi korostua voimakas sosiaalinen tai poliittinen toiminta, toisissa jumalanpalvelus ja opillisuus. (Kirkkohallitus 2014, 37–38.)

Kirkon sisäiset jännitteet tiedostetaan selonteossa. Toisaalta kirkon ja seurakunnan elämää luonnehditaan monimuotoiseksi, toisaalta ”ykseydeksi”. Erilaisille uskonkäsityksille ja käytännöille sekä näiden väliselle kohtaamiselle ja yhteiselle rukoukselle on pyritty järjestämään kirkossa tarkoituksella tilaa. Kulttuurienvälisyyden todetaankin kehittyneen kohti molemminpuolista jakamista. Yhteiseen keskusteluun on pyritty erilaisten ihmisten ja näkemysten kesken. Tällöin vuorovaikutuksen tavoitteena ei ole toisten identiteetin muuttaminen, vaan tilan antaminen erilaisille näkökulmille. (Kirkkohallitus 2014, 38–39.)

6 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

6.1 Tarkoitus ja tavoitteet

Opinnäytetyöhön keräämämme aineisto on osa laajempaa Y-säätiön rahoittamaa tutkimushanketta. Hankkeen tarkoituksena on selvittää pakolaistaustaisten henkilöiden ja perheiden kokemuksia siitä, millaista oli asettua asumaan suomalaiseen kerrostaloyhtiöön 1990-luvulla ja millaisia haasteita he kohtasivat. Y-säätiön tutkimushankkeen tavoitteena on kehittää asumiseen ja asumisen tukeen liittyviä palveluja. (Katisko 2015.)

Opinnäytetyömme tarkoitus on kartoittaa, mikä rooli kodilla ja sosiaalisilla verkostoilla on pakolaisten asumiskokemuksissa. Maija kartoittaa diakonian virkakelpoisuuteensa liittyen myös uskonnon merkitystä pakolaisten asumiskokemuksissa ja elämässä hyvinvointia edistävänä tekijänä.

Opinnäytetyömme tavoitteena on tuoda pakolaistaustaisten henkilöiden omat kokemukset näkyviksi ja jakaa tietoa heidän kanssaan toimiville tahoille. Tavoitteenamme on tämän myötä edesauttaa pakolaistaustaisten henkilöiden parissa tehtävän työn kehittämistä. Tavoitteenamme on myös lisätä omia ammatillisia valmiuksiamme tulevana sosiaalialan ammattilaisina.

6.2 Tutkimuskysymykset

Tutkimuskysymyksemme olivat: Millaisia sosiaalisia verkostoja pakolaistaustaisille henkilöille muodostui kerrostaloyhtiössä, asuinalueella ja kaupungissa? Miten asuinympäristö ja sosiaaliset verkostot vaikuttivat kotoutumiseen? Miten usko edisti pakolaistaustaisten henkilöiden hyvinvointia?

6.3 Tutkimusmenetelmä

Valitsimme opinnäytetyömme tutkimusmenetelmäksi laadullisen tutkimuksen. Lähtökohtana kvalitatiivisessa eli laadullisessa tutkimuksessa on todellisen elämän kuvaaminen. Tähän sisältyy ajatus todellisuuden moninaisuudesta. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa kohdetta tutkitaan mahdollisimman kokonaisvaltaisesti. (Hirsjärvi 2010, 161.)

Laadullisessa tutkimuksessa suositaan metodeja, joissa tutkittavien omat kokemukset ja ”ääni” pääsevät esille. Kohderyhmä valitaan tarkoituksenmukaisesti, ja aineistoa tarkastellaan yksityiskohtaisesti, mutta monesta eri näkökulmasta. Tiedonkeruussa tutkija luottaa ennen kaikkea omiin havaintoihinsa ja haastatteluihin. Lomakkeet ja testit voivat täydentää tiedonhankintaa. (Hirsjärvi 2010, 164.)

Teimme aineistonkeruun puolistrukturoidulla teemahaastattelulla. Menetelmälle on ominaista, että jokin näkökulma haastattelusta on päätetty etukäteen, mutta ei kaikkia. Teemahaastattelu tehdään tutkimuksen teemoista luodun haastattelurungon pohjalta. Haastattelu etenee keskeisten teemojen varassa ja tuo tutkittavien äänen kuuluviin. Teemahaastattelun aihepiirit ovat kaikille haastateltaville samat, joten kyseessä on puolistrukturoitu menetelmä. (Hirsjärvi & Hurme 2004, 47–48.) Teemahaastattelun toteutus vaihtelee tutkimuksesta toiseen; kysymykset voidaan esittää eri järjestyksessä, sanamuodot voivat vaihdella tai kaikkia suunniteltuja kysymyksiä ei kysytä kaikilta haastateltavilta. (Tuomi & Sarajärvi 2013, 75.)

Loimme tutkimuksen tarkoituksen ja tavoitteiden pohjalta teemoja, joista muodostimme haastattelurungon. Esitimme kaikille haastateltaville samat pääkysymykset, mutta sanamuodot ja kysymysten järjestys vaihtelivat jonkin verran. Joillekin teimme lisäkysymyksiä tarvittaessa ja joitakin kysymyksiä emme esittäneet, jos haastateltava oli antanut niihin selkeästi jo vastauksen.

6.4 Tutkimusaineisto

Haastattelimme tutkimusta varten kuntien Y-säätiöltä jälleen vuokraamiin asuntoihin muuttaneita henkilöitä Helsingissä. Kartoitimme kodin ja sosiaalisten suhteiden roolia pakolaistaustaisten henkilöiden asumiskokemuksissa. Haastateltavat saimme Helsingin kaupungin sosiaaliviraston kautta. Haastattelimme tutkimukseen kolmea henkilöä. Yhden haastateltavistamme tapasimme koululla, ja loput haastatteluista teimme haastateltavien kotona. Käytimme haastatteluissa englantia, suomea tai tulkkia. Jokainen haastattelu kesti noin tunnin. Nauhoitimme haastattelut ja litteroimme äänitteet. Litteroitua tekstiä tuli noin 20 liuskaa fonttikoolla 12 ja rivivälillä 1,5.

Haastateltavat olivat keski-ikäisiä, lähtöisin Lähi-Idästä ja Afrikasta. He olivat tulleet Suomeen pakolaisina. Joukossa oli perheellisiä ja yksin eläviä, työttömiä ja työssäkäyviä. Uskonnolliselta taustaltaan he olivat kristittyjä ja muslimeja. Ennakko-olettamuksestamme poiketen haastateltavien joukossa ei ollut yhtään somalia, jotka olivat suurin yksittäinen 1990-luvulla Suomeen tullut pakolaisryhmä. Haastateltavat asuivat edelleen samoissa asunnoissa, mitkä olivat saaneet aikoinaan kaupungin kautta. Asunnot olivat Y-säätiön kaupungille jälleenvuokraamia. Muutettuaan asuntoihin he olivat ainoat ulkomaalaistaustaiset taloyhtiöissä. Myöhemmin he olivat saaneet jossain määrin naapureiksi myös muita maahanmuuttajia.

Keräsimme aineiston pakolaisten asumiskokemuksista, kodin merkityksistä, kotoutumisesta, heidän sosiaalisten suhteittensa muotoutumisesta sekä uskonnon merkityksestä. Laadimme pääkysymyksiin myös tarkentavia kysymyksiä varmistaksemme tarvittavan aineiston saamisen.

6.5 Aineiston analyysi

Laadullisen tutkimuksen aineiston käsittelyssä käytetään yleensä sisällönanalyysia, jolla pyritään saamaan tutkittavan ilmiön kuvaus tiivistettyyn ja yleiseen muotoon. Aineistoanalyysit valitaan tutkimuksen tarkoituksen ja tehtävänasettelun

mukaan. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 103–108.) Aineistojen käsittelyssä voidaan erottaa neljä eri vaihetta, joita ovat yhteismitallistaminen eli aineiston muuttaminen tekstimuotoon, koodaus eli aineiston tiivistäminen, luokittelu sekä yhdistäminen. (Kananen 2014, 101.)

Ensimmäisenä kokosimme aineistosta esiin nousevat asiat miellekarttaa hyödyntäen. Päällimmäisenä aineistosta nousivat esiin sosiaaliset verkostot, koti ja sen merkitykset sekä ympäristö. Sosiaaliset verkostot jakautuivat seuraaviin osa-alueisiin: perhe, naapurit, muut etnisiin ryhmiin kuuluvat, viranomaiset, työkaverit sekä uskonnolliset yhteisöt. Koti jakautui aineistosta esiin nousevien kokemusten perusteella fyysiseksi ympäristöksi ja henkiseksi tilaksi.

Seuraavaksi loimme Wordiin kategorioita tutkimuskysymyksemme mielessä pitäen. Kävimme litteroidut haastattelut läpi lause lauseelta ja sijoitimme lauseet, jotka näimme tutkimuskysymyksemme kannalta oleelliseksi, niille sopiviin kategorioihin. Lisäsimme kategorioita tarvittaessa lisää, jottei mitään oleellista jäisi pois. Jätimme pois tekstin osat, jotka katsoimme selkeästi jäävän tutkimuksemme tarkoituksen ja tavoitteiden ulkopuolelle. Haastateltavat henkilöt erotimme toisistaan väreillä. Aluksi kategorioita oli 17, josta lähdimme yhtenäistämään niitä ja lopuksi jäljelle jäi neljä kategoriaa, joista muotoutui teemat. Nämä olivat koti, sosiaaliset verkostot, kotoutuminen ja usko.

Käytimme aineiston analyysissä teemoittelua, jolla pyritään nostamaan aineistosta tutkimusongelmaa valaisevia teemoja. Teemojen avulla voidaan vertailla tiettyjen teemojen ilmenemistä ja esiintymistä aineistossa. Teemat valitaan tutkimuksen tarkoituksen ja tehtävänasettelun mukaan. Onnistuakseen teemoittelussa on oltava teorian ja empirian vuorovaikutusta. Valittuja teemoja kuvaamaan voidaan laittaa sitaatteja, jotka myös tukevat tutkijan tekemää analyysiä. (Eskola & Suoranta 1998, 175 - 181.) Kvalitatiivisessa tutkimuksessa analyysiä tehdään pitkin tutkimusprosessia; aineistoa voidaan siis osittain kerätä ja analysoida samanaikaisesti (Hirsjärvi ym. 2004, 211).

7 TUTKIMUSTULOKSET

7.1 Koti

Kysyttäessä kodista ja kodin merkityksestä haastateltavilta, kävi ilmi, että koti ei rajoitu vain seinien sisälle. Koti koettiin sekä fyysisenä ympäristönä että henkisenä tilana. Koti fyysisenä ympäristönä koostui asunnosta, tavaroista, asuinalueesta, ympäröivästä yhteiskunnasta, kaupungista, Suomesta sekä luonnosta. Puhuttaessa kodista henkisenä tilana keskeisiksi teemoiksi nousivat rauha, vapaus, ihmissuhteet, arvostus, paikka yhteiskunnassa sekä kulttuuri.

Koti merkitsi heille ennen kaikkea tätä maata ja ympäröivää yhteiskuntaa.

”Kuolen mieluummin, kuin lähden tästä kodista pois. Tämä on minun maa ja minun koti. Koen löytäneeni itseni täällä. Täällä on rauhallista ja viihtyisää, tämä on minun toinen maa.”

Asunnon koolla, kunnolla ja sijainnilla oli myös vaikutusta asumiskokemuksiin. Ahtaus, asunnon huono kunto, vuokran nousu, satelliitin kantomatkan ulottumattomissa sijaitseva asunto ja huono äänieristys vähensivät asunnossa viihtymistä. Esimerkiksi asunnon remontoiminen ja satelliittikanavien toimiminen vähensivät halua vaihtaa asuntoa. Jokainen haastateltava asui edelleen ensimmäisessä pysyvässä asunnossa, minkä oli kaupungilta aikoinaan saanut. Kaikki olivat yrittäneet vaihtaa asuntoa jossain vaiheessa Helsingin kaupungin kautta siinä kuitenkaan onnistumatta.

”Suurempia remontteja taloon ei ole edelleenkään tehty. Talo rakennettu 60-luvulla; edelleen ovenkahva saattaa jäädä käteen, mutta meillä ei ole varaa suurempaan remontiin, kuin mitä välttämätön tarve vaatii.”

Tutut elementit ja esineet entisestä kotimaasta saivat myös tuntemaan olon ko-toisaksi ja muistuttivat elämästä siellä. Yksi haastateltavista kertoi veden ja kas-vien olleen aina tärkeitä hänelle ja hänen kodissaan olikin paljon viherkasveja sekä akvaario. Hän kävi myös säännöllisesti istuskelemassa läheisellä purolla, jonka solina toi mieleen entisen kodin suihkulähteen.

Taloyhtiön pihapiiri ja asuinalue ympäristöineen ja ihmisineen joko lisäsivät tai vähensivät tunnetta kodista. Esiin nousi erityisesti alueen rauhallisuus tai rauhat-tomuus. Yksi haastateltavista koki, että asuinkannan muuttuminen ja ulkomaa-laistaustaisten asukkaiden lisääntyminen kerrostalossa ja asuinalueella ovat tuo-neet levottomuutta ja hän koki, ettei enää ollut rauhallista niin kuin ennen.

Alkuaikoina asunto on saattanut olla haastateltavillemme vain nukkumapaikka. Eräs haastateltava kulki alkuaikoina ympäri kaupunkia ja palasi vasta viimeisellä mahdollisella bussilla asuntoonsa. Hänelle käveleminen on edelleen tärkeä osa elämää ja tekeekin päivittäin kävelylenkkejä asuinalueensa läheisyydessä. Merkityksellisiä kodin elementtejä olivat ympäristön lisäksi ihmissuhteet.

”Minulle koti on tämä koko maa ympäristöineen. Tykkään mennä töi-hin kävellen tai metrolla. Kävellen kestää noin 5-10 minuuttia töihin, näen näitä ihmisiä siellä, juon heidän kanssa kahvia ja kyselemme toisiltamme edellisillan tapahtumista ja mitä teimme, kuten sinä ky-selet nyt minulta.”

Henkisen kodin elementteinä rauha ja vapaus tulivat useamman haastateltavien puheessa esiin, erityisesti puhuttaessa kodista.

”Rauhallisuus ja vapaus; vapaus itsellä, kun saa esimerkiksi makset-tua vuokran ja muut maksut ajallaan.”

7.2 Sosiaaliset verkostot

Perhe osoittautui haastatteluissa tärkeäksi elämän sisällöksi riippumatta siitä, oliko haastateltavilla lapsia vai ei. Perheen puuttuessa ihmiset viihtyivät siellä, missä on ystäviä. Haastateltavilta löytyi kokemuksia puolisoista eroamisesta, mutta myös puolison löytymisestä sen myötä, kun he olivat asettuneet asumaan Suomeen. Toiseksi lähimpänä arkielämää olivat naapurit. Parhaimmillaan naapurit koettiin osaksi perhettä:

”Hän on aina ollut meidän kanssa ja pitänyt meihin yhteyttä. Hän on ollut lasten iloksi ja muistanut lapsia lahjoin jouluna, ollut joulupukkina ja tullut iloitsemaan meidän kanssa. Hän on muistanut lapsia myöhemmin myös aikuisiällä.”

”Toiset naapurit auttavat myös kauppakassien kantamisessa kotiin, nämä muut naapurit yhtä tapaista lukuun ottamatta olleet ystävällisiä kyllä.”

Edellisessä kuvauksessa naapuruussuhde osoittautui ajan myötä vastavuoroiseksi. Haastateltava palveli vuorostaan naapuriaan kuin omaa isäänsä, kun tämä ajan myötä vanheni ja sairastui.

Toisinaan kulttuurierot saattoivat kilpistyä konfliktiksi. Haastateltavalta löytyi myös ikävä kokemus talonmiehestä. Kevätsiivousten aikaan hän oli laittanut vanhan jääkaapin roskalavalle, kun ei tiennyt, ettei sinne sääntöjen mukaan ole sopivaa laittoa elektroniikkaa. Tällöin talonmies oli solvannut häntä rasistisesti. Talonmies tuli erotetuksi yhteenoton myötä, jottei hänestä koituisi enempää harmia. Muissa kohtaamisissa talonmiehistä ja isännöitsijöistä oli pääsääntöisesti positiivisia kokemuksia, ja he auttoivat mielellään asumiseen liittyvissä käytännön asioissa.

Työpaikan ja työkaverien merkitys korostui sosiaalisissa verkostoissa eteenkin silloin, kun työ koettiin mieluisaksi ja työn tekijän vastaanotto työyhteisössä oli ollut positiivinen.

”Erityisesti johtaja, joka on nainen, on mukava, hän on hyvä kanssamme. Hän näkee meissä jotain ”kiinnostavaa”. Tykkään mennä töihin, koska voin nähdä näitä ihmisiä.”

Usko ja uskonnolliset yhteisöt olivat tärkeitä tekijöitä haastateltaville myös sosiaalisesti:

”Usko on tärkeä. Kun muutin Helsinkiin, selvitin heti, missä mun kotikirkko on.”

”Löysin myös vaimon seurakunnasta. Olen tyytyväinen, alkoi uusi elämä. Vaimo on hyvä nainen ja ymmärtäväinen.”

Oman maan kansalaiset ja toiset pakolaiset osoittautuivat merkityksellisiksi, erityisesti ensimmäisinä Suomen vuosina. Yksi haastateltavista esimerkiksi pyysi sosiaaliviranomaisilta alkuaikoina muuttoa pääkaupunkiseudulle. Suuremmissa kaupungeissa oli paremmat mahdollisuudet löytää oman maan kansalaisia ja saman kokeneita.

Sinulla oli siis ystäviä?

”Joo ystäviä ja sitten oli jonkinlainen kulttuurikeskus Kivikossa, jossa vietin paljon aikaa. Istuttiin, juotiin kahvia ja pelattiin korttia tai dominoa, just for fun.”

”On hyvä olla ystäviä, jos joskus on esim. stressiä ja voin puhua heille ja he ymmärtävät, koska ovat kokeneet samaa ja he voivat puhua minulle. Voin luottaa heihin ja he minuun.”

Sosiaaliviranomaisten rooli osoittautui erityisen arvokkaaksi varsinkin silloin, kun he pyyteettömästi auttoivat myös omalla ajallaan.

”Työajan ulkopuolellakin sosiaalityöntekijä tuli auttamaan, kun meillä oli perheessä ongelmia. Tästä olen erittäin kiitollinen, sanat eivät riitä kuvamaan. Sosiaalityöntekijä on hyvä ihminen, joka pyrkii tekemään kaikkea hyvää toisten puolesta.”

7.3 Kotoutuminen

Haastateltavien kotoutumisen kokemus tuli esiin useassa kohtaa haastattelua, mutta erityisesti kysyessämme kodista ja kodin merkityksestä. Merkittäviksi tekijöiksi kotoutumisessa muodostui aineistomme pohjalta oma asenne, suomen kielen oppiminen, kontaktit valtaväestöön, työelämä, rauha, vapaus sekä arvostetuksi tulemisen kokemus. Tärkeänä nähtiin ympäröivään yhteiskuntaan sopeutuminen, mutta myös oman kulttuurin säilyttäminen. Kotoutumisessa havaittiin vertaistuellalla olevan suuri merkitys etenkin alkuvaiheessa. Kohtaamispaikat, joissa voi tavata muita pakolaisia ja maahanmuuttajia, erityisesti oman lähtömaan kansalaisia, koettiin tarpeellisiksi.

Haastatteluista kävi ilmi, että pakolaistaustaiset henkilöt luottavat Suomessa yhteiskuntaan ja poliisiin sekä työssä esimieheen eri tavalla, kuin kotimaassaan, jossa esimerkiksi korruptio on ollut ilmeistä. Kysyttäessä, mitkä tekijät auttavat pääsemään sisälle suomalaiseen kulttuuriin ja mitkä asiat ”kotouttavat”, vastaus oli eräässä tapauksessa kaiken kattava:

”Siihen vaikuttaa monet tekijät; vapaus, ihmisoikeudet, sananvapaus, työkulttuuri. Esimiehellä on Suomessa pienempi rooli kuin kotimaassa, jossa politiikka ja esimiehen linja vaikuttaa myös työntekijään. Työntekijää myös alistetaan helpolla.”

”Suomi on hyvä, kulttuurisesti ja sosiaalisesti. En kaipaa takaisin kotimaahan, missä diktatuuri ja poliittinen tilanne paljon pahempi nyt, kuin 90-luvun lopussa. Sananvapaus puuttuu. Sananvapaus istuu vankilassa. Esimerkiksi toimittajat.”

”Hyvä mieli siitä, ettei ole tarvinnut ottaa yhteen viranomaisten kanssa. Suomen laki on Suomen laki.”

Työllä oli oma merkittävä ja integroiva vaikutuksensa:

”Työ tärkeää, ja työpaikalla rauha. Haluan tehdä sen, mitä työ vaatii minulta. Tärkeää se, että verot maksetaan ja säästetään eläkettä varten.”

Kulttuurierot sekä suomen kielen ja kulttuurin tuntemattomuus toivat välillä haasteita eteen taloyhtiöiden yhteisössä, mutta haastateltavat näyttävät selvinneen monesta kiperästä tilanteesta avuliiden naapurien turvin.

”Niin, meillä ei ollut tällaisia järjestelmiä kotimaassa kuin täällä, kuten esimerkiksi pesutupa. Järjestelmä on monimutkainen, mutta sinun täytyy tietää, miten käyttää sitä. Jos sinulla tulee ongelmia, sinun täytyy soittaa oikeaan paikkaan, kun esimerkiksi unohdin avaimen sisälle, naapuri, joka on nyt kuollut, kertoi minne soittaa...”

Haastateltavien kokemuksista nousi luonnehdintoja, että he kokivat suomalaisen kulttuurin kovin erilaiseksi kuin omansa. Paikallisen kulttuurin omaksumisen todettiin käyvän sitä helpommin, mitä nuorempana Suomeen on muutettu. Haastateltavat kokivat tärkeäksi valtakulttuuriin tutustumisen sekä yhteiskunnan toimintatapojen osittaisen omaksumisen, mutta oman kulttuurin ja uskonnon vaaliminen koettiin myös tärkeänä.

7.4 Usko hyvinvoinnin edistäjänä

Uskonnon merkityksestä haastateltavien elämässä päällimmäisenä nousi esiin uskon tuoma turva sekä merkitys ja tarkoitus elämään. Usko toi myös kiitollisuutta ja tyytyväisyyttä sekä antoi voimaa kohdata vastoinkäymisiä, esimerkiksi rasis-tista kohtelua. Päivittäinen rukoilu koettiin tärkeäksi voimavaraksi:

”Rukoilu on sama kuin ruoka. Jos ei joka päivä rukoilisi, tuntuu, kuin jotain puuttuisi.”

Maallistuneemmallaakin haastateltavalla Luojalla oli sijansa ajatuksissaan, vaikka hän ei omien sanojensa mukaan harjoittanutkaan uskontoaan aktiivisesti.

”Uskonnolla ei ole ollut kovin suurta roolia elämässäni. Mutta totta-kai, jos esimerkiksi koen oloni huonoksi, pyydän Jumalalta apua. Us-kon Allahiin, Jumalaan, ja että hän hallitsee tätä maailmaa. Jos jotain tapahtuu, Hän on tarkoittanut niin tapahtuvan. Uskon, että olen Suo-messa, koska Hän oli kirjoittanut, että tulen Suomeen.”

”Niin, kyllä, olen muslimi. Mutta en rukoile ja minä juon (naurua). Jos-kus menen baariin ja istun siellä. Se on sitä mitä moni tekee. Minä juon, minulla on välillä tyttökaveri myös. I’m not practical / radical muslim.”

”Ajattelen, että kaikille se on sama, jos sinä olet hyvä ihminen, sinä menet taivaaseen. Jos olet huono ihminen, ei ole mitään väliä, mitä uskontoa olet, menet helvettiin.”

Erään haastattelemamme mukaan hän on tehnyt uskonmatkaansa yksin ja näh-nyt omien sanojensa mukaan paljon vaivaa sen eteen. ”Uskovaisuus” on hänen mukaan sydämessä, ja sen eteen täytyy kilvoitella. Matkan hän kertoo olleen vai-

kea, mutta uskon täytyykin hänen mukaansa osoittautua vahvaksi. Tämä haastateltava koki kuitenkin olevansa vapaa muodollisuuksista uskon harjoittamisensa suhteen:

”Jos tulee rukouksen aika, ja olen esimerkiksi bussissa, voin rukoilla hiljaa mielessäni, ja lähettää ajatuksia Jumalan puoleen. Rukouksemattoa ei silloin tarvitse.”

8 JOHTOPÄÄTÖKSET

Aineistomme pohjalta voimme todeta, että kokemus kodista ja kotoutuminen kulkevat käsi kädessä. Jos ihminen kokee olevansa jossain kuin kotonaan, voidaan silloin puhua kotoutumisesta. Kaikki haastateltavamme vaikuttivat kotoutuneen melko hyvin Suomeen, mihin ovat vaikuttaneet monet tekijät. Heidän mielestään tärkeimpiä kotoutumisen edellytyksiä olivat kielen oppiminen sekä kulttuuriin ja yhteiskunnan toimintarakenteisiin tutustuminen sekä niiden osittainen omaksuminen. Osa haastateltavista ei ollut oppinut suomen kieltä niin hyvin, että olisivat pystyneet kommunikoimaan sillä syvemmin tai saamaan työtä, jossa kieli on keskeisessä asemassa. Aineistosta nousi esiin suomen kielen oppimisen vaikeus, erityisesti silloin, kun ihminen on tullut Suomeen aikuisiällä, mikä myös teoksessa *Muuttajat* todetaan (Martikainen, Saukkonen & Säävälä 2013, 164).

8.1 Ympäristö ja sosiaaliset verkostot

Käsitys ja tunne kodista muodostuvat monesta osatekijästä. Omat johtopäätöksemme ovat Huttusen väitöskirjan lopputuleman kaltaisia. Huttunen päätyy pitämään kiinni ajatuksesta, että koti on kiintopiste tai paikka, josta ollaan suhteessa maailmaan. Mahdollisuus omaan toimijuuteen, mikä pitää sisällään hallinnan tunteen niin omasta ruumiista kuin ympäristöstäkin, edesauttavat kodin kokemusta mielekkäänä henkisenä olotilana. (Huttunen 2002, 328.) Eräs haastateltavamme koki löytävänsä itseään eniten istuskellessaan suosikkikivellään pienen puron varrella kirjoittamassa termoskahvit ja eväät mukanaan. Huttunen toteaa omista havainnoistaan, että joidenkin haastateltaviensa kokemuksissa painottuvat juuri jokin konkreettinen paikka kotina, toisten kokemuksissa voi korostua kiintymys perheeseen ja ihmissuhteisiin. (Huttunen 2002, 328–329.) Toinen haastateltavamme puolestaan koki kodin olevan asuntonsa ulkopuolella ihmisten seurassa, jotka ikään kuin luovat hänelle ”kodin”.

Asuinalueella ja naapurustolla voi olla suuri merkitys pakolaisten kotoutumisprosessissa. Yksikin läheinen naapuri voi osaltaan auttaa pakolaista kotoutumaan siinä missä rasistinen naapuri voi tehdä siitä vaikean. Ympäröivä asuinalue ihmiseen lisää tai vähentää viihtyvyyttä. Rauhallinen asuinalue, luonnon läheisyys ja itselle mieluisat asiat auttavat tutkimuksemme mukaan kokemaan alueen omaksi. Asuinalueen väestökannan muuttuminen saattaa vaikuttaa asumisviihtyvyyteen. Myös erilaisten kulttuurien lisääntyminen naapurustossa ja asuinalueella voi häiritä suomalaiseseen asumiskulttuuriin jo tottunutta maahanmuuttajaa. Asunnon kunto ja koko vaikuttavat oleellisesti asumiskokemukseen. Huonokuntoiseen tai liian pieneen asuntoon voi olla vaikea rakentaa kotia. Taloyhtiössä olisi hyvä olla henkilö, joka perehdyttää talon tavoille ja jolta voi pyytää tarvittaessa apua asumiseen liittyvissä asioissa. Tällainen voi olla esimerkiksi talonmies, isännöitsijä tai joku talon asukkaista.

8.2 Uskontolukutaidon merkitys

Huomasimme haasteltavillemme olevan luonnollista, että uskonnosta voidaan puhua siinä, missä kaikesta muustakin elämään oleellisesti liittyvästä asiasta. Erään haastateltavan sanoin: ”Rukoilu on sama, kun ruoka. Jos en rukoilisi, tuntuu, kuin jotain puuttuisi.”

Ihmisen hengellisyys on sensitiivinen asia. Eri kulttuureista tulevat voivat kokea tulevansa vähätellyiksi tai jopa loukatuksi, jos ammatillisissa kohtaamisissa oleellinen osa heitä pyritään sivuuttamaan ja häivyttämään taustalle. Myös maallistuneempien haastateltavien kohdalla he tuntuivat kääntyvän Jumalan puoleen rukouksessa, kuin varmuuden varalta, jos siitä sittenkin olisi jotain hyötyä – ikään kuin ajatuksella, jos Luoja sittenkin on olemassa. Suomessa ääripäässään uusateismin vallatessa alaa moinen toiminta voi tuntua monesta yksilöstä käsitämättömältä. Kansainvälistyminen haastaa näin ollen myös suomalaisen yksityisen uskonnollisuuden kulttuurin erityisesti ammatillisissa kohtaamisissa.

9 POHDINTA

9.1 Tutkimuksen luotettavuus ja eettisyys

Laadullisen tutkimuksen tiedonhankintakeinot voivat olla melko vapaamuotoisia, joten on tärkeää kiinnittää huomio tutkimuksen eettisyyteen ja tutkijan moraaliin. Tutkimuksen eettisyyttä tarkastellessa on hyvä esittää viisi tärkeää tieteen etiikan kysymystä; millaista on hyvä tutkimus, onko tiedon jano hyväksyttävää ja onko se hyväksyttävää kaikissa asioissa sekä mitä tutkitaan eli miten tutkimusaiheet valitaan, millaisia tutkimustuloksia tutkija saa tavoitella ja millaisia keinoja tutkija saa käyttää. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 125 – 149.)

Laadullisen tutkimuksen luotettavuuden arviointiin ei ole olemassa yksiselitteisiä ohjeita. Luotettavuuden arvioimiseen tulee tarkastella seuraavia asioita; tutkimuksen kohde ja tarkoitus, tutkijan oma sitoutuminen tutkimukseen, aineiston keruutavat ja menetelmät, tutkimuksen tiedonantajat, tutkijan ja tiedonantajan suhde, tutkimuksen kesto, tutkimuksen luotettavuus ja raportointi. Luotettavuuden parantamiseksi tutkijalla pitää olla riittävästi aikaa tehdä tutkimus. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 134–149.)

Meidän täytyi huomioida, millä tavalla käsitelimme haastattelumateriaalia, jotta haastateltavien anonymiteetti säilyi. Oli pohdittava, voimmeko nimetä esimerkiksi kaupunkeja tai kaupunginosia, joissa haastateltavat asuvat. Oli myös otettava huomioon mahdolliset kulttuurierot haastattelijan ja haastateltavan välillä. Esimerkiksi haastateltavat voivat häveliäisyssyistä olla kertomatta koko totuutta asumiskokemuksistaan, erityisesti, jos ne ovat kovin negatiivisia. On myös huomioitava, että ”aika voi kullata muistot”. Ihmiset eivät myöskään välttämättä muista tai halua kertoa kaikkia kokemuksiaan tuntemattomalle. Meidän täytyi ottaa huomioon oma roolimme ja asemamme haastattelutilanteissa ja aineiston käsittelyssä sekä kaikkien edellä mainittujen asioiden mahdollinen vaikutus tutkimuksen luotettavuuteen.

Aineiston purkaminen ja kääntäminen ovat olennainen osa laadullista analyysia. Tutkijan täytyy valita mitä ja kuinka tarkkaan aineistonsa litteroi sekä miten sen esittää lukijalle. Valinnat vaikuttavat siihen, millaisia analyttisiä väittämiä voi esittää ja minkälainen pääsy lukijalla on alkuperäiseen aineistoon. Aineiston kääntämiseen kielestä toiselle kielelle liittyy usein kaksoistulkintaa tai kaksoiskääntämistä. Käännöskäytäntö on kirjavaa; tutkija esittää aineiston heti käännettynä, erillisenä tekstimassana tai jättää alkuperäisaineiston kokonaan näyttämättä. (Nikander 2010, 432–442.)

Litteroimme haastattelut lause lauseelta. Englanniksi tehdyn haastattelun litteroimme suoraan suomeksi. Kuuntelimme lauseet useamman kerran varmistuaksemme käännöksen oikeellisuudesta. Epäselvissä tilanteissa kirjoitimme lauseen englanniksi. Kuuntelimme äänitteet vielä kertaalleen läpi varmistaaksemme, että mitään olennaista ei jäänyt huomioimatta. Haastattelussa, jossa käytimme tulkia, haastateltava puhui useita lauseita ennen kuin tulkki sai suunvuoron. Tämä luo oman haasteensa myös tulkille. Vieraan kielen käyttö haastattelutilanteessa vaikuttaa osaltaan luotettavuuteen silloin, kun kieli ei ole äidinkieli kummallekaan haastattelun osapuolista. Toisaalta vieraalla kielellä voi olla helpompi kertoa asioista, kun kieli ei ole itselle ”tunnekieli”. Nauhurin läsnäolo voi vaikuttaa haastatteluun. Eräässä tapauksessa haastateltava kertoi ikävistä kokemuksista, kun nauhuri oli jo suljettu. Hän vaihtoi samalla myös kielen englanniksi, joka ei kuitenkaan ollut hänen äidinkieltensä. Hän koki kuitenkin hallitsevansa englannin paremmin kuin suomen.

9.2 Kehittämisideoita ja jatkotutkimusaiheita

Olisi mielenkiintoista kartoittaa, miten muissa maissa kotoutuminen on käytännössä järjestynyt, ja mitä voisimme suomalaisittain mahdollisesti ottaa opiksi omien kotouttamissuunnitelmien kehittämistä ajatellen. Esimerkiksi Ruotsissa on ilmennyt vuosien varrella epäsuotuisia vaikutuksia maahanmuuttajien asuttamisen keskittyttyä tietyille alueille. Sama asia todettiin myös aiemmissa tut-

kimuksissa, johon opinnäytetyömme puitteissa tutustuimme. Omiin etnisiin ryhmiin kuulumisella on vertaistukensa vuoksi myös merkitystä, joten asuttamispolitiikkaa tulee soveltaa maltilla. Yksilöitä ja heidän toiveitaan tulee kuunnella. Kerrostaloissa, joihin pakolaisia asutetaan, voisi olla tukihenkilö, joka perehdyttää uudet asukkaat talon tavoille ja jolta voi pyytää neuvoa. Tällöin yksilöiden hyödyn lisäksi tästä voi hyötyä koko yhteiskunta.

9.3 Opinnäytetyöprosessi

Löysimme opinnäytetyömme aiheen koulumme sähköiselle oppimisalusta Fronterille ilmoitetuista valmiista työelämän tarjoamista aiheista. Tutkija Marja Katisko tarjosi yhteistyömahdollisuutta tutkimushankkeessa, jonka Y-säätiö oli häneltä tilannut. Valitsimme aiheen juuri alkaneen Monimuotoisuus ja monikulttuurisuus -opintojakson innoittamina. Ajattelimme, että maahanmuuttotyö voi olla varteenotettava vaihtoehto tulevaisuuden työaloistamme. Olemme työstäneet työtämme puolentoista vuoden ajan. Matka on ollut antoisa ja haastava sekä kehittävä ja kasvattava.

Saimme opinnäytetyöprosessiimme tukea ja kannustusta Katiskolta ja tutkimushankkeen tilanneelta Y-säätiöltä. Mukana oleminen oikeassa tutkimushankkeessa toi mukanaan kuitenkin paineita. Huomasimme asettavamme riman korkeammalle kuin mitä ammattikorkeakoulun opinnäytetyöltä vaaditaan. Omat vaatimuksemme työlle hankaloittivat välillä työskentelyä ja viivästyttivät osaltaan aikataulussa pysymistä. Aiheessa pysyminen ja liiallisen rönsyilyn välttäminen oli myös välillä haasteellista. Opinnäytetyöprosessin edetessä punainen lanka alkoi kuitenkin löytyä ja opinnäytetyöhön vaadittavat osiot hahmottua. Antoisinta opinnäytetyötä tehdessä oli haastateltavien kohtaaminen ja aineiston kerääminen. Aikaa vievintä oli aineiston litterointi.

Tapasimme opinnäytetyömme haastatteluiden myötä sekä kristittyjä että muslimeja. Uskonto-osuuden teorioilla pyrimme hahmottamaan sitä yhteiskunnallista

kontekstia, missä pakolaistaustaiset maahanmuuttajat elävät tämän päivän Suomessa. Tärkeä kysymys on, millaiset edellytykset yksilöiden uskonnollisuuden näkyvyyden yhteiskunnassamme suodaan. Islamin uskossa luterilaisuudesta poiketen ihmisen oma hyvyys ja hyvän tekeminen näyttävät edesauttavan mahdollisuutta onneen ja pääsyä paratiisiin. Luterilaisittain uskon perimmäinen ajatus puolestaan on, että Jeesuksen sovitettua ihmisten synnit ihminen ei voi enää omilla töillään ansaita autuutta. Heikkokin usko voi näin ollen riittää, vaikka pyrkimyksistään huolimatta ihmisestä ei aina olisikaan esimerkiksi muille. Käytännössä se on turvautumista armoon ja anteeksiantamukseen. ”Tyydy minun armoon, sillä minun voimani on heikoissa väkevä” (Kor. 2:12.) Olemme pyrkineet tarkastelemaan opinnäytetyössämme uskonnollisuutta mahdollisimman objektiivisesti omasta henkilökohtaisesta uskosta huolimatta.

Rakennemuutos haastaa seurakuntia parhaillaan jo taloudellisten resurssiensa vuoksi. Monet aikaisemmin diakoniatyössäkin itsestään selvinä pidetyt toimintamuodot ovat nyt uhattuina. Tarkoituksenmukaista on löytää kirkossa suunta ajatellen tulevaisuutta, jossa kansainvälisellä ja monimuotoisella seurakunnalla on entistä suurempi rooli elettäessä kirkon arvoja ja elämää todeksi. Kirkossa maahanmuuttajien parissa tehtävän työn luonteeseen voi osaltaan vaikuttaa se, vastaako siitä seurakunnassa pappi vai diakoni. Pakolaistaustaisilla voi olla muihin maahanmuuttajiin nähden lisäksi omat erityistarpeensa, joihin diakoniatyöllä on mahdollisuudet vastata. Yhteiskunnassamme on laajemmin ajateltuna haaste kohdata ihmisten uskonnollisuutta ammatillisissa asiakaskohtaamisissa. Diakoniatyön toimenkuvaan kuuluu diakoniatyön arvojen yhteisöllisyyden, osallisuuden, oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon puolustaminen yhteiskunnan eri foorumeilla. (DIAK i.a.) Työmme haastaa myös ammattilaiset tämän kysymyksen äärellä.

9.4 Ammatillinen kasvu

Pakolaistilanne Suomessa ja muualla maailmassa on muuttunut merkittävästi opinnäytetyöprosessimme aikana. Pakolaisia on saapunut ennätyksellinen

määrä Suomen ja Euroopan taloustilanteen ollessa samanaikaisesti vaikea. Ilmapiiri yhteiskunnassa on kiristynyt ja maahanmuuttovastaisuus on paikoin lisääntynyt. Tämä vaikeuttaa osaltaan pakolaisten kotoutumista. Tänä päivänä haasteen turvapakanhakijoiden vastaanotolle tuo se, että heitä on tullut lyhyessä ajassa paljon, jolloin vallitsevat rakenteet kotouttamistyössä eivät ole kyenneet vastaamaan tähän tarpeeseen riittävän tehokkaasti. Uusi tilanne on haasteellinen ja vaatii maahanmuuttotyön kehittämistä. Pakolaisten suuri määrä ja resurssien rajallisuus edellyttävät työn uudelleen organisoimista ja tehostamista.

Sosionomeina meillä on valmiudet jäsentää hyvinvointiin ja kestävään kehitykseen liittyviä paikallisia ja globaaleja haasteita sekä niiden vaikutuksia sosiaali- ja terveydenhuoltoon. Sosionomin ammatillisiin edellytyksiin kuuluu myös taito luoda asiakkaan osallisuutta tukeva ammatillinen vuorovaikutus- ja yhteistyösuhde (DIAK i.a.) Esimerkiksi pakolaisena Suomeen tulleiden kokemuksia voitaisiin hyödyntää kehittämistyössä aikaisempaa enemmän. Sosionomeina olemme tietoisia eri palveluista ja olemme avainasemassa saattamassa eri toimijoita yhteen. Sosionomi tuntee sosiaaliturvan ja hyvinvointipalvelujärjestelmät julkisella, yksityisellä ja kolmannella sektorilla sekä hallitsee sosiaaliturvaohjauksen (DIAK i.a.)

Pakolaisen voi olla vaikea kotoutua ja rakentaa kotia Suomeen, ellei hän koe itseään hyväksytyksi. Voi käydä niin, ettei kotiudu uuteen maahan ja pitkän poissaolon myötä vieraantuu myös omasta kotimaasta. Pakolainen ei ehkä koskaan voi kokea missään olevansa täysin kotona ja voi jäädä yhteiskunnan ulkopuolelle. Syrjäytyminen on suuri riski ihmisen hyvinvoinnille. Sosionomien on tärkeää ymmärtää asiakkaan tarpeet sekä osata tukea voimavarojen käyttöönottoa ja vahvistumista yksilön kasvun ja kehityksen eri vaiheissa ja elämäntilanteissa (DIAK i.a.) Sosiaaliohjaajan työssä on tärkeä pyrkiä luomaan luottamuksellinen suhde asiakkaaseen ja ohjata hänet tarvittavien palveluiden piiriin.

Monet turvapaikanhakijoista ovat Lähi-idän suurkaupungeista, jolloin pienen Suomen maaseutu sekä pienet kaupungit voivat kysyä uusilta asukkailtaan kaksin

verroin enemmän kotoutumista ajatellen. Emme voi ajatella asuttavamme uusia tulijoita sinne, mistä vain sattuu löytymään vapaina olevia asuntoja.

Perinteisesti yhteiskunnassamme maahanmuuttajien työllistyminen on ollut heikkoa, etenkin maakunnissa. Moni pakolainen toivoo saavansa asettua pääkaupunkiseudulle parempien työmahdollisuuksien vuoksi. Pääkaupunkiseudulta voi taas olla vaikea saada asuntoa ja vuokrat ovat korkeita. Työpaikkoja pitäisikin pystyä luomaan maakuntiin ja olemassa olevia säilyttää. Vaikka ihminen osaisi kielen, voi rekrytointitilanteissa vielä tänä päivänäkin joutua sivuun pelkän ulkomaisen niemen vuoksi. Erityisesti siinä tapauksessa, jos maahanmuuttajat eivät pääse kiinni Suomessa työelämään, naapurien ja ystävien merkitys korostuu entisestään. Työelämä puolestaan voi avata uusia mahdollisuuksia sosiaalisia suhteita ajatellen.

Sosionomin tulee osata arvioida erilaisissa elämäntilanteissa olevien asiakkaiden palvelun tarpeita. Tietotaitoon kuuluu myös palveluohjauksen hallinta sekä ennaltaehkäisevän työn lähtökohtien ja menetelmien tunteminen. (DIAK i.a.) Maahanmuuttotyötä tehdessä työntekijän on hyvä tuntea eri kulttuurien, uskontojen ja pakolaisuuden erityispiirteitä. Erityisen tärkeä on tuntea myös oma kulttuuri sekä sen erityispiirteet ja vaikutukset asiakastyöhön. On myös hyvä tiedostaa omat ennakkoluulot ja asenteensa, ja ettei käsitys hyvästä elämästä ole kaikilla sama. Kaikkein tärkeintä maahanmuuttotyössä kuten kaikessa sosiaalialan ja kirkon tekemässä työssä on kuitenkin ihmisen kohtaaminen yksilönä avoimesti ja kunnioittaen.

Parhaassa tapauksessa kulttuureissa opitaan toinen toisiltaan. Myös suomalaiset voivat olla vastaanottajan roolissa siinä missä peräämme maahanmuuttajilta sopeutumista valtaväestön kulttuuriin. Jokaisella maahanmuuttajalla on oma elämäntarinansa, ja jokainen haluaa tulla kohdatuksi yksilönä. Kansainvälistyminen muuttaa myös valtakulttuuria ja ideaalitalanteessa lisää ihmisten ymmärrystä toisiaan kohtaan.

LÄHTEET

- Aalto, Maija 2016. Maahanmuuttoviraston uusi linja: Irakissa ja Somaliassa turvallista. Helsingin Sanomat 18.5.2016. <http://www.hs.fi/kotimaa/a1463459998836>
- Alitolppa-Niitamo, Anne; Söderling, Ismo & Fågel, Stina 2005. Olemme muuttaneet! Näkökulmia maahanmuuttoon, perheiden kotoutumiseen ja ammatillisen työn käytänteihin. Väestöliiton väestöntutkimuslaitos ja kotipuu. <http://vaestoliitto-fibin.directo.fi/@Bin/1e3d235d22f91de7e06a374c34b45feb/1432139338/application/pdf/490819/Olemmemuuttaneet.pdf>
- Aro, Jari & Jokivuori, Pertti 2015. Klassinen sosiologia ja moderni maailma. Copyright Jari Aro, Pertti Jokivuori & Docendo Oy. Saarijärvi.
- DIAK 2016. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Sosiaalialan AMK-koulutuksen kompetenssit. <http://www.diak.fi/opiskelu/harjoittelu/Sivut/default.aspx>
- DIAK 2016. Diakonia-ammattikorkeakoulu. Diakoniatyöntekijöiden ydinosaamisalueet. <http://www.diak.fi/opiskelu/harjoittelu/Sivut/default.aspx>
- Haikala, Topias 2015. Mitä kirkko tekee Helsingissä vuonna 2035? Kati Niemelän henkilökohtainen tiedonanto artikkelissa 14.11.2015. <http://www.valomerkki.fi/aiheet/usko/mita-kirkko-tekee-helsingissa-vuonna-2035>
- Hirvonen, Jukka 2013. Suomalaisen naapuruuden piirteitä asukaskyselyn valossa. Aalto-yliopiston julkaisusarja Tiede + Teknologia 4/2013, Helsinki.
- Huttunen, Laura 2002. Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkerroissa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hirsjärvi, Sirkka; Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula 2010. Tutki ja kirjoita. Helsinki: Tammi.
- Jalovaara, Marika 2014. Perheet ja perhedynamiikka. Teoksessa Jani Erola & Pekka Räsänen (toim.) Johdatus sosiologian perusteisiin. Helsinki: Gaudeamus, 150–167.
- Joensuu, Terhi 2011. Uuden Suomen kaupunkikasvot – monikulttuuriset asuinalueet. Teoksessa Mirjami Rustanius & Terhi Joensuu (toim.) Sopua! Näkökulmia naapuruussovitteluun. Helsinki: Suomen Pakolaisapu, 24–28.
- Kananen, Jorma 2014. Laadullinen tutkimus opinnäytetyönä. Miten kirjoitan kvalitatiivisen opinnäytetyön vaihe vaiheelta. Jyväskylä: Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja.
- Kauppinen, Timo M. 2014. Etnisyys. Teoksessa Jani Erola & Pekka Räsänen (toim.) Johdatus sosiologian perusteisiin. Helsinki: Gaudeamus, 168–180.
- Katisko, Marja 2015. Tutkimussuunnitelma. Suomesta tuli kotini. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu.
- Kirkkohallitus 2014. Kirkkona monikulttuurisessa yhteiskunnassa. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon tulevaisuusselonteko. Suomen ev.-lut. kirkon julkaisuja 16, Helsinki.

- Kouvo, Antti 2014. Sosiaaliset verkostot. Teoksessa Jani Erola & Pekka Räsänen (toim.) Johdatus sosiologian perusteisiin. Helsinki: Gaudeamus, 137–149.
- Kähkönen, Esko & Siirto, Ulla 2015. Uskontolukutaidon oppimista maahanmuuttajataustaisten järjestöjen kanssa. Teoksessa Sari Hammar & Raili Gothóni (toim.) Järjestöt kotouttamista edistämässä – jyvä, josta kasvatettiin lisää valmiuksia toimia monikulttuurisissa ja -uskontoissa ympäristössä. Diakonia-ammattikorkeakoulun katsauksia ja aineistoja 41, Helsinki. s. 21–25.
- Laki kotoutumisen edistämisestä 2010/1386
Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta 1999/493
- Maahanmuuttovirasto 2016. Lehdistötiedote: Humanitaarista suojelua ei myönnetä enää. http://www.migri.fi/medialle/tiedotteet/lehdistotiedotteet/lehdistotiedotteet/1/0/humanitaarista_suojelua_ei_myonnetta_ena_uudet_maalinjaukset_afganistanista_irakista_ja_somaliasta_67589
- Martikainen, Tuomas 2015. Uskonto suomalaisessa maahanmuuttotutkimuksessa. Teoksessa Riku Hämäläinen & Heikki Pesonen (toim.) Kohtaamisia – kirjoituksia uskonnosta, arjesta ja monikulttuurisuudesta. Copyright kirjoittajat ja Helsingin yliopisto. s. 82-93.
- Nikander, Pirjo 2010. Laadullisten aineistojen litterointi, kääntäminen ja validiteetti. Teoksessa Johanna Ruusuvuori, Pirjo Nikander & Matti Hyvärinen (toim.) Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino, 432–442.
- Pehkonen, Aini 2006. Maahanmuuttajien kotikunta. Kunnallisen kehittämistäitön tutkimusjulkaisu nro.52. Helsinki: Kunnallisan kehittämistäitiö. <http://www.kaks.fi/sites/default/files/Tutkimusjulkaisu%2052.pdf>
- Pentikäinen, Marja 2005. Toimittanut Lasse Saressalo. Loputtomalla matkalla. Kertomuksia pakolaisuudesta. Helsinki: Etnika Oy
Sisäministeriö. Viitattu 28.05.2015.
- Rasinkangas, Jarkko 2013. Maahanmuuttajien asuminen ja alueellinen sijoittuminen. Teoksessa Tuomas Martikainen, Pasi Saukkonen ja Minna Säävälä (toim.) Muuttajat – kansainvälinen muuttoliike ja suomalainen yhteiskunta. Helsinki: Gaudeamus, 123–140
- Ruusuvuori, Johanna; Nikander, Pirjo & Hyvärinen, Matti (toim.) 2010. Haastattelun analyysi. Tampere: Vastapaino
- Salomäki, Hanna 2011. Liberaalien ja konservatiivien oppi, uskonnonharjoitus ja moraalinäkemykset. Artikkelit Perusta -lehdessä 11.11.2011. Viitattu 20.5.2015 http://www.hengenuudistus.fi/kirkonrakentajien_forumi/karismaattisuuden_ja_spiritualiteetin_tietopankki/lehtikirjoitukset_artikkelit/liberaalien_ja_konservatiivien_oppi_uskonnonharjoitus_ja
<https://www.intermin.fi/fi/maahanmuutto/kotoutuminen>
- Raamattu. Suomen evankelisluterilaisen kirkon vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Helsinki: Kirjapaja.
- Suomen Pakolaisapu. Viitattu 19.05.2015. <http://www.pakolaisapu.fi/fi/tietoa/tietoa-pakolaisuudesta/pakolaisuus-suomessa.html>
- Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2007. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.

Uskonnonvapauslaki.6.6.2003/453.3§. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030453>

Y-Säätiö. Viitattu 26.05.2015. <http://www.ysaatio.fi/tietoa-y-saatiosta/usein-kyttyya/>, <http://www.ysaatio.fi/tietoa-y-saatiosta/historiasta-nykyhetkeen/>.

4V-hanke. Viitattu 28.05.2015.

http://www.4v.fi/4vhanke/taloyhtiaille_ja_asukkaille/kestavan_asumisen_tyokalupakki/2.1._asukasosallisuus_ja_viihtyisyys/2.1.2._hyva_naapuruus_ja_asumisen_monikulttuurisuus

LIITE

Haastattelulomake

1. Haastateltavan taustatiedot; ikä, sukupuoli, kotimaa, maahantulovuosi, siviilisääty muuttohetkellä ja nyt, miten asui ennen Suomeen tuloa, millaisista olosuhteista muutti Suomeen.
2. Kerro kokemuksistasi muutettuasi kerrostaloon
 - Miten sinut / teidät otettiin vastaan naapurustossa / taloyhtiössä?
 - Millaisia haasteita kohtasit / kohtasitte?
 - Saitko tarvitsemaasi tukea / apua? Jos, niin mistä ja millaista?
 - Mitkä asiat tekevät kodista kodin?
 - Tuliko asunnosta koti?
3. Kerro suhteistasi naapuruston kanssa
 - Kenen kanssa olit tekemisissä?
 - Saitko ystäviä?
4. Mitkä asiat ovat elämässäsi tärkeitä?
5. Kerro uskonnon merkityksestä sosiaalisten suhteiden muotoutumisessa
 - Oliko sinulla/teillä mahdollista harjoittaa uskoa?
 - Millä tavalla?
 - Millainen rooli uskolla on ollut sosiaalisten suhteidesi muotoutumisessa?